

Instytut Języka Polskiego UW
Warszawa

RENATA GRZEGORCZYKOWA

*Coraz jako wykładnik intensyfikacji cechy
we współczesnej polszczyźnie*

*Coraz [de plus en plus] comme indice de l'intensification
d'une caractéristique dans le polonais contemporain*

To małe słówko, o trudnym do określenia statusie gramatycznym, przeszło w ciągu ostatniego pięćdziesięciolecia charakterystyczną ewolucję semantyczną i składniową, o czym świadczą współczesne słowniki. W opisie Grochowskiego (1986, s. 51) *coraz* określone jest jako przysłówek i przypisana mu jest jedna funkcja, w SJP Dor odróżnione są dwie funkcje: *coraz 1* 'wyraz oznaczający stopniowe wzmaganie się, wzrost, nasilanie się czego', używane zwykle z przymiotnikiem i przysłówkiem w stopniu wyższym (*Gwiazdy migotały coraz ostrzej, Rzeka rozlewała się coraz szerzej, Sanie poruszały się coraz wolniej*), a także dawniej z czasownikiem (*Coraz się dusza ludzka rozprzestrzenia*), oraz *coraz 2* 'wyraz oznaczający częste powtarzanie się, używany z czasownikiem i przymiotnikiem': *Coraz odmięniał kierunek, Wyprowadzał coraz nowe figury, Kiwała głową potakująco i coraz spoglądała na nich*. Słownik Szymczaka powtarza ten opis, natomiast słownik Dunaja ogranicza użycie *coraz 1* wyłącznie do połączeń z formami stopnia wyższego.

Interesujące, że to drugie *coraz* nie zostało przez słowniki zakwalifikowane jako przestarzałe, choć zgodnie ze współczesną intuicją we wszystkich tych wypadkach użyłoby się raczej wyrażenia *coraz to*. Wydaje się więc, że jesteśmy świadkami zmiany zaszłej w ciągu ostatnich lat.

Przedstawiony słownikowy opis nie zadowala, pozostaje wiele punktów niejasnych. Przyjrzyjmy się więc dokładniej łączliwości i funkcjom semantycznym tego wyrazu we współczesnych tekstach polskich.

1. Przede wszystkim uderza fakt, że wyróżnione przez Doroszewskiego frekwentatywnie *coraz* 2, nieopatrzone żadnym kwalifikatorem, właściwie współcześnie nie występuje samo, a jedynie w połączeniu z elementem *to* stanowiąc z nim nierozdzielny ciąg *coraz to*. We wszystkich umieszczonych u Doroszewskiego cytatach współcześnie trzeba by wstawić *coraz to*: *Coraz to odmieniał kierunek, Coraz to wprowadzał nowe figury* itp. Mamy więc do czynienia z niewątpliwą jednostką nieciągłą, o składnikach nierozdzielnych, między które nie można nic wstawić. Próbę interpretacji tej ewolucji przedstawię dalej.

Coraz o funkcji intensyfikującej (*coraz* 1), które ma również oboczny wariant *coraz to*, charakteryzuje się bardzo ograniczoną łączliwością. Doroszewski pisze wprawdzie, że używany jest „zwykle” ze stopniem wyższym przymiotników i przysłówków, jednakże należy sąd ten wzmocnić: występuje wyłącznie z komparatywami przymiotników i przysłówków. Nie jest możliwe połączenie ze stopniem równym i superlatywem przymiotników ani z czasownikami, nawet tymi, które oznaczają procesy bądź stany intensyfikowalne, łączące się zazwyczaj z *bardzo*, *znacznie*, por. np. *bardzo kocha*, *bardzo się cieszy*, *znacznie się powiększył*, *zmądrzał* itp. Przy żadnym z tych czasowników nie jest możliwe wystąpienie samego *coraz*, musiałby się pojawić jakiś comparativus przymiotnikowy lub przysłówkowy: *coraz bardziej (mocniej) kocha*, *cieszy się*, *mądrzeje* itp. Istnieje jednak pewna wyjątkowa grupa czasowników, przy których wydaje się możliwe wystąpienie *coraz*, chociaż dla mnie konstrukcje te brzmią nieco archaicznie. Są to czasowniki derywowane od komparatywów przymiotnikowych typu: *powiększyć się*, *zmniejszyć się*, *pogorszyć się*, *polepszyć się*. Słownik Wileński przytacza jako możliwe użycia: *Choroba coraz się pogarsza*, *Zdrowie coraz się polepsza*. Można jeszcze dodać: *Zakres jego wpływów coraz się powiększa (zmniejsza)*. Wydaje się jednak, że dziś bardziej naturalna będzie konstrukcja: *Zakres jego wpływów coraz bardziej się zmniejsza (zwiększa)*, a także z oboczną rozszerzoną postacią o *to*: *Zakres jego wpływów coraz to bardziej się zwiększa (poszerza, zawęża)* itp.

Można więc zaryzykować tezę, że *coraz* 1 poprzez ograniczenie do połączeń z komparatywami (i ewentualnie derywowanymi od nich czasownikami) *coraz* bardziej stabilizuje swoją funkcję wykładnika dynamicznej intensyfikacji cechy. Charakterystyczny jest fakt, że *coraz* nigdy się łączyło się z przymiotnikami w stopniu równym i superlatywie ze względu na ich

statyczność, natomiast łączyło się pierwotnie z czasownikami odprzymiotnikowymi (*poszerzyć się, wydłużyć się* itp), w których zawarty jest element dynamiczny.

2. Przejdźmy do charakterystyki semantycznej tego swoistego, o ograniczonej łączliwości, przysłówka. Wśród wykładników intensywności cechy zajmuje on szczególnie miejsce. Warto pamiętać, że wyrażanie stopnia intensywności cechy dokonuje się w języku zasadniczo dwojako: przez porównanie intensywności cechy w różnych obiektach (lub w tym samym obiekcie w różnych momentach), jest to tzw. stopniowanie względne (np. *Jan jest wyższy od Piotra, Jan jest wyższy niż miesiąc temu*), bądź też przez wskazywanie na wysoki / niski stopień intensywności cechy w obiekcie bez porównania z innymi obiektami: *Jan jest bardzo wysoki*, lub po prostu *Jan jest wysoki* — jest to tzw. stopniowanie bezwzględne. Badacze problemu gradacji (por. Sapir 1972, Bogusławski 1975, Wierzbicka 1971, Janus 1981) są zgodni co do tego, że tzw. bezwzględne opisywanie stopnia intensywności sprowadza się ostatecznie do porównania z normą, stanem niezauważalnym, właściwym dla danego obiektu: *bardzo* to 'więcej niż'. *Wysoki* (i *bardzo wysoki*) to 'wysokości większej niż przeciętna', a *niski* to 'wysokości mniejszej niż przeciętna'.

Omawiany w tym artykule przysłówek *coraz* (*coraz to*)¹ wyróżnia się na tle systemu gradacji specyficzną funkcją: informuje o wzroście (a więc nasileniu w czasie) intensywności cechy w obiekcie, a zatem zawiera w sobie element dynamiczny, wywodzący się z owego pierwotnego frekwentatywnego znaczenia tego wyrazu. Zdania: *Jan jest coraz silniejszy, coraz lepiej rozwiązuje zadania* itp. informują: 'x posiadał uprzednio cechę p w stopniu mniejszym, obecnie (w momencie mówienia, lub w innym wyznaczonym momencie) intensywność tej cechy wzrosła (jest większa)'. Bliski semantycznie przysłówek *znacznie* nie ma tej właściwości. Pozostaje w zakresie stopniowania względnego: *Jan jest znacznie silniejszy*. Użycie tego przysłówka wymaga uzupełnień typu: *niż wczoraj, niż Piotr* itp. Natomiast konstrukcje: *coraz + comp.* nie wymagają żadnych uzupełnień.

Przysłówek *znacznie* w połączeniu z czasownikami oznaczającymi nabywanie (nabywanie) cechy, np. *Jan znacznie urósł, zmądrzał, ożywił się* (zauważmy, że jego łączliwość jest znacznie szersza niż przysłówka *coraz* 1) zawiera element dynamiczności, ale pochodzi on od określanego czasownika.

W sumie więc *znacznie*, podobnie jak *bardzo*, od którego oczywiście różni się ograniczeniem łączliwości do komparatywu i niektórych czasowników (por. *Jan bardzo kocha*, ale nie: **Jan znacznie kocha, Anna jest bardzo ładna*, ale nie **Anna jest znacznie ładna*, obok poprawnego: *Anna jest znacznie*

ładniejsza od Marii) nie zawiera elementu dynamiczności, przeciwnie zakłada porównanie dwóch stanów statycznych, podczas gdy *coraz (to)1: Anna jest coraz (to) ładniejsza* informuje o dynamice intensywności cechy w tym samym podmiocie.

3. Na koniec parę słów o ewolucji omawianego zjawiska.

Słownik Lindego w ogóle nie notuje wyrazu *coraz*, umieszcza go jako konstrukcję pod hasłem *co* wśród takich połączeń frekwentatywnych (według Lindego enumeratywnych, wyliczających) jak *co dzień, co tydzień, co kwadrans, co chwila*. *Co raz to* 'za każdym razem', np. *Laurze na co raz nowe wdzięki się zdobywasz*, (Zabł). Refleks tego pierwotnego znaczenia widoczny jest w cytatach umieszczonych w Słowniku Doroszewskiego, gdzie mylnie podany jest pod znaczeniem intensyfikującym cytat: *Musiał coraz podnosić stanowisko*, tzn. 'ciągle, co chwila'. To znaczenie kontynuowane jest przez *coraz* frekwentatywne: *Coraz* ('co chwila') *spoglądała na nich, Wyprowadzał coraz* ('co chwila') *nowe figury, Sposób mówienia coraz* ('co chwila, ciągle') *odmienia, Coraz* ('co chwila') *ktoś wpada*. Połączenie z elementem *to* stało się sygnałem przesunięcia od enumeratywności do frekwentatywności i tym samym oddalenia od czasownika. Można to pokazać na zdaniach:

Wyprowadzał coraz ('co chwila') *nowe figury,*

Coraz ('co chwila') *ktoś wpada do pokoju,*

Coraz ('co chwila') *przerzywa pracę i spogląda w okno.*

Dodanie elementu *to* wyprowadza całe wyrażenie poza zdanie jako wykładnik wielokrotnego zachodzenia całego zdarzenia.

Coraz to wyprowadzał nowe figury,

Coraz to ktoś wpada do pokoju,

Coraz to przerywa pracę i spogląda w okno.

Trudniejsze jest wytlumaczenie przejścia od znaczenia frekwentatywnego do intensyfikującego, bo niewątpliwie taka była droga pojawienia się *coraz 1*. Jak pokazywaliśmy ewolucja ta dokonała się w ciągu ostatniego stulecia.

Punktem wyjścia musiały być użycia przyczasownikowe, które jeszcze mogły być interpretowane frekwentatywno-temporalnie. Przykłady cytuje Słownik Wileński: *Choroba coraz się pogarsza, Zdrowie coraz się polepsza*, a także możliwe: *Zaraza coraz się rozszerza, Upał coraz się zmniejsza*. W tych wypadkach możliwa jest jeszcze interpretacja temporalna, podobnie jak przy predykatywnym użyciu komparatywów: *Upał staje się coraz mniejszy, Choroba staje się coraz groźniejsza*. Refleksem tego temporalnego charakteru przysłówka *coraz* jest do dziś fakt, że używany on jest wyłącznie przy komparatywach, które z istoty pełnią funkcję predykatywną: *Jan jest mądrzejszy od Piotra* i *Jan jest coraz mądrzejszy*. Użycia atrybutywne komparatywów

mają chyba zawsze charakter wtórny: *Mądrzejszy od Piotra Jan odezwał się, Coraz większy upał dawał się we znaki.*

Tych garść uwag na temat genezy i współczesnych właściwości wyrazu *coraz* ukazuje pewne kierunki przekształceń semantycznych i składniowych wyrażenia, które nieustannie ewoluują w wyniku twórczego, a nie tylko od-twórczego, używania ich przez mówiących.

CYTOWANA LITERATURA

- Bogusławski A., 1975, 1994, *Measures are measures. In defence of the diversity of comparatives and positives*, [przedruk w:] *Sprawy słowa*, Warszawa.
- Grochowski M., 1986, *Polskie partykuły. Składnia, semantyka., leksykografia*, Wrocław.
- Janus E., 1981, *Wykładowiki intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*, Wrocław.
- Linde S. B., 1854, *Słownik języka polskiego*, t. I, Lwów.
- Sapir E., 1972, *Gradacja: studium z semantyki*, [w:] *Semantyka i słownik*, Wrocław.
- Słownik języka polskiego*, 1958, red. W. Doroszewski, t. I, Warszawa.
- Słownik języka polskiego*, 1861, red. M. Orgelbrand, t. I, Wilno.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, 1996, red. B. Dunaj, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1971, *Porównanie — gradacja — metafora*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4.

RÉSUMÉ

L'article a pour objet de décrire l'associativité du lexème *coraz* [*de plus en plus*] et le fonctionnement sémantique de ce pronom dans le polonais contemporain. Ce lexème a subi, au cours des dernières décennies, une évolution caractéristique: il a limité son associativité aux comparatifs adjectivaux et adverbiaux (aujourd'hui, la phrase «*Coraz się dusza ludzka rozprzestrzenia*» est archaïque). Il s'est spécialisé dans la fonction d'indice de croissance de l'intensité d'une caractéristique de l'objet (sans aspect comparatif propre aux autres expressions de gradation): *Jan jest coraz mądrzejszy* [*Jean est de plus en plus sage*] 'sa caractéristique de sagesse s'intensifie'. Les emplois fréquentatifs, autrefois possibles (*Coraz wprowadzał nowe figury*), prennent l'élément *to* (*Coraz to wprowadzał nowe figury*) et deviennent par conséquent une unité lexicale tout à fait distincte, discontinue.

